

MECELLE VE CODE CİVİL'DEKİ HAKSIZ FİİLİN MUKAYESESİ

Comparison of Tort Law between the Mecelle and the Code Civil

Arş. Gör. Talha YILDIZ, LL.M.¹

ÖZET

Bu çalışmada Mecelle ile Code Civil arasında haksız fiiller çerçevesinde bir mukayese yapılmıştır. Yaptığımız araştırma, Mecelle'deki haksız fiilleri konu edinen kanun maddelerinin, Code Civil'deki kanun maddeleriyle büyük ölçüde benzerlik taşımadığını göstermektedir. Zira Mecelle'de haksız fiiller meseleci metoda göre hazırlanmış ve bunun sonucu olarak, her haksız fiil türünün oluşması için farklı şartlar belirlenmiştir. Bununla birlikte İslam hukukunda şahsa yönelik olan haksız fiiller için belirlenen tazminat nevelerinin Mecelle'de yer almaması, Mecelle'nin klasik fıkıh kitaplarına bağlı hazırlandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mecelle, Code Civil, Haksız Fiil, Hukuki Mukayese, Hukuki Etkileşim.

ABSTRACT

In this study, we made a comparison of tort law between the Mecelle and the Code Civil. This study show us the existence of a considerable difference between the provisions about torts in the Mecelle and the Code Civil. In the Mecelle the provisions about torts based on the casuistic method and therefore, every tort have different rules. Further, the fact that compensation for torts in the context of uqubat are not a part of the Mecelle, shows that the Mecelle is prepared in according to old fiqh books.

Keywords: Mecelle, Code Civil, Tort Law, Comparative Law, Interaction of Law.

◆◆◆◆

Giriş

Mecelle, İslam hukuk tarihinde kanunlaştırma hareketlerinin başlangıcı- nı ve aynı zamanda İslam hukuk tarihinin yeni bir evresini ifade etmektedir.² Genel kanaata göre Mecelle'de sadece şekil olarak Batı kanunlarının etkisi vardır. Zira Mecelle'nin kanun metinleri Batılı kanun kitaplarında olduğu gibi, maddeler halinde hazırlanmıştır.

¹ Avrupa İslam Üniversitesi Araştırma Görevlisi, t.yildiz@iue-edu.nl

² N. Bahçekapılı, *İslam Hukukuna Giriş*, Rotterdam 2014, 58-59.

Diğer taraftan Mecelle'nin Hanefi mezhebine dayandığından dolayı, içerik olarak Mecelle'de Batı kanunların etkisinin olmadığı kabul edilmiştir.³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnız Velidedeoğlu Code Civil ile Mecelle'nin kanun maddeleri arasında içerik olarak benzerlikler olduğunu söylemektedir. Ancak mezkur müellif bu konuda örnekler vermemektedir.⁴ Bu konu hakkında geniş çaplı bir araştırmanın yapılmamış olması, bizleri literatürdeki bu boşluğun az da olsa doldurulması için haksız fiiller bağlamında Mecelle ve Code Civil⁵ arasında bir mukayese yapmaya yöneltmiştir.

Bu makalede öncelikle hukuk sistemlerince haksız fiileri ele alınmasındaki farklılıklar üzerinde durulacaktır. Daha sonra klasik İslam hukuk doktrinindeki haksız fiillerin ele alınışı araştırılacak ve devamında Mecelle'deki haksız fiiller ile alakalı kanun maddeleri izah edilecektir. Makalenin en önemli kısmı, Mecelle'de mezkur kanun maddelerinin Code Civil'daki haksız fiilleri konu edinen kanun maddeleriyle mukayese edilmesidir.

1. Haksız fiillerin hukuk sistemlerince ele alınması

Bütün hukuk sistemlerinde borcun en yaygın kaynakları arasında yer alan haksız fiil, hukuk tarihi içerisinde ilk defa ortaya çıkmış borç sebeplerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁶ Haksız fiil, borçlar hukukunda taraflar arasında akid olmadan borç doğuran kaynaklardan birisidir ve faili başkasına verdiği zararın tazmininden mükellef kılar.⁷ Zira nizamın korunması ve adaletin sağlanması için, zarar veren kimsenin zararı tazmin ve telafi edilmesi gerekmektedir.⁸ Haksız fiiller hukuk sistemlerinde mücerred ve meseleci (kazüis-

³ N.J. Coulson, *A history of Islamic law*, Edinburgh 1964, 151; S.S. Onar, 'The Majalla', in: M. Khadduri & H.J. Liebesny (ed.), *Law in the Middle East*, Washington 1955, 292; D. Pearl, *A textbook on Muslim Law*, London 1979, 196; H.J. Liebesny, *The Law of the Near and Middle East. Readings, Cases and Materials*, Albany 1975, 65; S. Zubaida, *Law and Power in the Islamic World*, London 2003, 133; C. Mallat, *Introduction to Middle Eastern Law*, Oxford 2007, 255; N. Anderson, *Law Reform in the Muslim World*, London 1976, 17.

⁴ E. Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara 1996, 191-192.

⁵ Napoleon tarafından 1804 yılında hazırlatılan Code Civil, o dönemde Avrupa ülkelerindeki medeni kanun kitapları üzerinde büyük etkisi olmuştur. Osmanlı Devletinde ilk defa İslam hukukuna dayalı bir kanun kitabının hazırlanmış olması, bizleri o dönemde büyük etki yapan Code Civil'den faydalanılmış olabilmesi ihtimalini araştırmaya sevk etmiştir. Code Civil'in etkisi için bkz. R. Lesaffer, *Inleiding tot de Europese rechtsgeschiedenis*, Leuven 2008, 416; J.H.A. Lokin & W.J. Zwolve, *Hoofdstukken uit de Europese Codificatiegeschiedenis*, Groningen 1992, 180-182.

⁶ M.A. Aydın, 'Borç', *DİA*, VI, Ankara 1992, 287.

⁷ M. Özyörük, *Hukuka Giriş*, Ankara 1959, 66; W.H.M. Reehuis, *Zwaartepunten van het vermogensrecht*, Deventer 2010, 339-340.

⁸ H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, I, İstanbul 2010, 193.

tik) metoda göre ele alınmıştır.⁹ Mücerred metodu takip eden sistemlerde, haksız fiiller bir bütün olarak ele alındığından dolayı, bütün haksız fiiller için ortak esaslar belirlenmiştir. Günümüz Kara Avrupası ve bu sistemin etkisinde kalan ülkelerde mücerred metod benimsenmiştir. Buna karşılık meseleci metoda göre tedvin edilmiş hukuk sistemlerinde haksız fiiller ayrı ayrı ele alınmıştır. Haksız fiilleri bu metoda göre düzenleyen hukuk sistemleri arasında İslam hukuku ve günümüzde İngiliz hukuku yer almaktadır. Nitekim İngiliz hukukunda kullanılan terminoloji de bunu göstermektedir. Mezkur hukuk sisteminde “haksız fiil hukukundan” (law of tort) bahsedilmez, bunun yerine “haksız fiiller hukukundan” (law of torts) bahsedilmektedir.¹⁰ Bu nedenden dolayı İngiliz hukukunda her ‘tort’ için ayrı suç tanımı ve kurallar belirlenmiştir.¹¹

2. Klasik İslam hukuk doktrinde haksız fiil

Klasik İslam hukuku doktrinde haksız fiil için ortak bir terim belirlenmemiş, şahsa ve mala yönelik haksız fiiller başlıkları altında ikili bir ayırım yapılmıştır. Şahsa yönelik olan haksız fiiller fıkıh kitaplarında ceza hukuku (ukubat) ve mala yönelik haksız fiiller muamelat bölümünde ele alınmıştır.¹² Şimdi şahsa yönelik haksız fiiller üzerinde durulacaktır.

2.1 Şahsa yönelik haksız fiiller

Cana ve vücut bütünlüğüne veyahut kişinin namus ve şerefine yönelik davranışlar şahsa yönelik haksız fiillerdir.¹³ Adam öldürme ve yaralama suçlarında gerek cezai sorumluluk, gerekse medeni sorumluluk söz konusu olabilir. Öldürme ve yaralama suçlarının şartlarının gerçekleşmesi halinde, failin zarara denk kısas cezası ile cezalandırılması ve failin tazminat ödemeye mahkum edilmemesi, cezai sorumluluğu göstermektedir.¹⁴ Öte yandan İslam ceza hukukunda fail, bazı durumlarda tazminat ödemekle yükümlü kılınmaktadır. Kişinin kasten öldürülmesi halinde ödenen mali bedel diyet, ölümle sonuçlanmamış bazı yaralama ve sakat bırakmalara karşılık miktarı naslarla belirlenmiş olan mali bedeller erş ve erşin dışında miktarı yetkili

⁹ M.A. Aydın, ‘Haksız fiil’, *DİA*, XV, Ankara 1997, 210.

¹⁰ M.A. Aydın, ‘Haksız fiil’, *DİA*, XV, Ankara 1997, 210; M.A. Aydın, ‘Borç’, *DİA*, VI, Ankara 1992, 287; H. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, İstanbul 2013, 440.

¹¹ E.J.H. Schrage, *Van delict tot onrechtmatige daad*, Nijmegen 1998, 15.

¹² M.A. Aydın, ‘Haksız fiil’, *DİA*, XV, Ankara 1997, 210-211.

¹³ M.A. Aydın, ‘Haksız fiil’, *DİA*, XV, Ankara 1997, 210-211.

¹⁴ H. Aktan, ‘Daman’, *DİA*, IX, Ankara 1993, 452; M.A. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2014, 386; H. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, İstanbul 2013, 441.

merciiler tarafından belirlenen mali bedeller hükümet-i adl olarak nitelendirilmiştir.¹⁵

Yukarıda belirtilen mali bedel nevelerinden olan diyetin hukuki niteliği konusunda, iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre diyet gerek ceza ve gerekse tazminat,¹⁶ ikinci görüşe göre diyet yalnız medeni müeyyide niteliğindedir.¹⁷ Birinci görüşü savunanlar, diyetin kasti adam öldürme suçunda ikinci derecede bir ceza görünümünde olduğunun altına çizmektedirler. Zira diyet, kasti adam öldürme suçunda asli ceza olan kısasın, ya hak sahiplerinin vazgeçmesi ya da herhangi bir sebepten dolayı uygulanmaması durumunda devreye girmektedir. Bu sebepten dolayı Hanefi ve Malikilere göre kasti cinayetlerde diyetin devreye girebilmesi için, mağdurun yakınları ile suçlu arasında diyet üzerinde anlaşma yapmaları gerekmektedir. Hanefiler bu durumda ödenen bedeli 'bedel-i sulh' olarak nitelendirmeleri dikkat çekicidir. Şafii ve Hanbeli hukukçulara göre diyet asli ceza hüviyetindedir. Zira mağdurun yakınları kısas ve diyet arasında tercih yapabilme hakkına sahiptirler. Bunun için suçlu ile ayrı bir anlaşma yapmaları gerekli değildir. Kasta benzer ve hataen öldürmelerde ise, diyet asli ve ilk ceza konumundadır.¹⁸

İkinci görüşe göre diyet faili cezalandırmayı değil, mağdurun ve yakınlarının zararının giderilmesini amaçlamaktadır. Zira mağdurun uğradığı zararın imkanlar dahilinde tazmin edilmesi, diyetin medeni müeyyide niteliğinde olduğunu göstermektedir.¹⁹ Bununla birlikte diyetin devlete ödenmeyip ölünün yakınlarına ödeniyor olması, diyetin tazminat niteliğini belirgin hale getirmektedir.²⁰ Diğer yandan aynı şekilde erşin ödenmesindeki amaç, failin cezalandırılması değil mağdurun uğradığı zararın giderilmesidir.²¹ Ayrıca failin erşi ödemekle yükümlü olabilmesi için cezai ehliyete sahip olmasının dikkate alınmaması, burada suçluyu cezalandırmaktan ziyade haksız fiil sonucunda meydana gelen

¹⁵ A. Bardakoğlu, 'Diyet', *DİA*, IX, Ankara 1994, 475; A.Şafak, 'Erş', *DİA*, XI, Ankara 1995, 307; Ş. Dağcı, 'Hükümet-i adl', *DİA*, XVIII, Ankara 1998, 463.

¹⁶ A. Bardakoğlu, 'Diyet', *DİA*, IX, Ankara 1994, 475; H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, I, İstanbul 2010, 215-216; H. Aktan, 'Daman', *DİA*, IX, Ankara 1993, 451.

¹⁷ İ. Paçacı, "'Diyet" bir ceza mıdır?', *Mütefekkiri Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 2014, 100.

¹⁸ A. Bardakoğlu, 'Diyet', *DİA*, IX, Ankara 1994, 475; H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, I, İstanbul 2010, 215-216.

¹⁹ İ. Paçacı, "'Diyet" bir ceza mıdır?', *Mütefekkiri Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 2014, 100.

²⁰ M.A. Aydın, 'Haksız fiil', *DİA*, XV, Ankara 1997, 210-211; M.A. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2014, 386-387.

²¹ İ. Paçacı, "'Diyet" bir ceza mıdır?', *Mütefekkiri Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 1, 2014, 100.

zararın tazmin edilmesinin amaçlandığı göstermektedir. Bu sebepten dolayı küçükler, deliler, kamu görevliler yol açtıkları zararları tazmin etmekle sorumlu tutulmaktadır.²² Hükümet-i adle gelince, cismani zararların tazmin edilmesi ve mağdurun korunması mezkur mali bedelin özünü oluşturmaktadır.²³ Bununla birlikte hükümet-i adilde sabit bir bedel yerine, meydana gelmiş olan zarara göre değişebilen mali bedelin söz konusu olması ve hakimın mali bedeli takdir ediyor olması, mezkur mali bedelin tazminat vasfını daha da belirgin hale getirmektedir.²⁴ Irza geçme ve kişiye iftira atılmasına gelince, burada sadece suçlunun cezai sorumluluğu kabul edilmiş, zararın maddi tazmini belirlenmemiştir.²⁵

2.2 Mala yönelik haksız fiiller

İslam hukukunda mala yönelik olan haksız fiiller gasp ve itlaf adlı iki ayrı başlık altında ele alınmaktadır. Gasp “dokunulmazlığı olan mütekavim bir malı sahibinin veya yetkili bir makamın izni olmaksızın açıkça ve zorla almaktır” şeklinde tarif edilmektedir.²⁶ Her ne kadar gaspta hırsızlıkta olduğu gibi bir mala yasadışı yollarla sahip olmak söz konusu ise de, gasbın ve hırsızlığın oluşması için farklı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Zira gasbın teşekkülü için bir malın açıkça ve zorla ele geçirilmesi şart olarak belirlenmiştir.²⁷ Buna karşılık hırsızlık suçunda, çalınan mal muhafaza altında ve gizlice alınmış olmalıdır.²⁸

İslam hukukunda ikinci bir haksız fiil türü olan itlaf, başkasını ait olan bir malı hukuka aykırı bir şekilde tahrip etmeyi ifade etmektedir.²⁹ Her ne kadar başlangıçta itlaf dar bir kapsam içinde ele alınmış olsa da, daha sonraları gerek doğrudan ve gerekse dolaylı yoldan bir fiille zarar vermeyi içine alacak şekilde genişlemiştir. Bununla birlikte itlaf hayvanların zarar vermesi veyahut işverenin emri altında çalışan işçilerin zararlı fiillerini de içine almıştır. Netice itibarıyla itlaf, gasp, hırsızlık ve yol kesme dışında mala yönelik olan bütün

²² A. Şafak, ‘Ers’, *DİA*, XI, Ankara 1995, 308.

²³ Ş. Dağcı, ‘Hükümet-i adl’, *DİA*, XVIII, Ankara 1998, 464.

²⁴ M.A. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2014, 387.

²⁵ M.A. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2014, 387.

²⁶ M.A. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2014, 387.

²⁷ M.A. Aydın, ‘İslam Hukukunda Gasp’, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, IX, 1995, 185; H. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, İstanbul 2013, 446.

²⁸ H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, I, İstanbul 2010, 207; J. Schacht, *An Introduction to Islamic law*, Oxford 1982, 179.

²⁹ M.A. Aydın, ‘Haksız fiil’, *DİA*, XV, Ankara 1997, 211; S.S. Onar, ‘The Majalla’, *Law in the Middle East* içinde (editörler: M. Khadduri & H.J. Liesbesny), Washington 1955, 303.

zararlı fiilleri içine alacak genişliğe ulaşmış ve bu haliyle sonraki dönem fıkıh kitaplarında yerini almıştır.³⁰

Her ne kadar İslam hukukunda haksız fiiller ayrı ayrı düzenlenmiş olsa da, çeşitli haksız fiil nevilerini içine alacak genel prensipler de koyulmuştur.³¹ Mecelle'nin kavaid'ul-fıkhiyye bölümünde şu prensipleri bulmak mümkündür: "Zarar kadim olmaz"³², "Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur"³³, "Zarar izale olunur"³⁴, "Bir zarar kendi misliyle izale olunmaz"³⁵. Yukarıda İslam hukuk doktrininde haksız fiil bahsi kısaca izah edilmiştir. Şimdi de Mecelle'de yer alan haksız fiiller üzerinde durulacaktır.

3. Mecelle'de haksız fiil

Mecelle'nin sekizinci kitabının ismi 'Kitab-ül Gasb vel-İtla'f' olarak belirlenmiştir. 881-889 arasındaki maddelerde, konuya dair kavramlar izah edilmektedir. Diğer yandan 890-911 arasındaki maddelerde gasp, 912-940 arasındaki maddelerde itlaf hakkındaki kanun maddelerini bulmak mümkündür. Mecelle'nin sekizinci kitabına verilen başlık, Mecelle'de klasik İslam hukuk doktrinine bağlı kalınarak haksız fiilin ele alındığını göstermektedir. Zira Mecelle'de haksız fiiller bir bütün olarak değil, gasb ve itlaf adlı iki başlık altında ele alınmıştır.³⁶

3.1 Gasp³⁷

Mecelle'nin 881. maddesinde gasp şu şekilde açıklanmıştır: "Gasb, bir kimenin izni olmaksızın malını ahz ve zabt etmektedir ki ahz eden kimseye gasıb ve ol mala mağsub ve sahibine mağsub-un-minh denilir". Gasbın oluşması durumunda, 890. maddeye göre gasp edilen malın halen mevcut olması halinde, gasp edilen mal sahibine geri verilmelidir. Şayet menkul mal üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmış ise, oluşan zarar 897. maddenin gereği olarak tazmin

³⁰ M.A. Aydın, 'Haksız fiil', *DİA*, XV, Ankara 1997, 211; M.A. Aydın, 'Borç', *DİA*, VI, Ankara 1992, 288.

³¹ M.A. Aydın, 'Borç', *DİA*, VI, Ankara 1992, 288.

³² Mecelle'nin 7. maddesi.

³³ Mecelle'nin 19. maddesi.

³⁴ Mecelle'nin 20. maddesi.

³⁵ Mecelle'nin 25. maddesi.

³⁶ O. Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1997, 247.

³⁷ Aşağıda Mecelle'nin maddelerini izah etmek için şu kaynaklardan yararlanılmıştır: O. Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1997, 247-250; S.S. Onar, 'The Majalla', *Law in the Middle East* içinde (editörler: M. Khadduri & H.J. Liesbesny), Washington 1955, 303-304; H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, III, İstanbul 2010, 199-214.

edilmesi gerekmektedir. Gayr-ı menkul mal gasp edildiği takdirde gasıb mal 905. madde gereğince, orijinal haliyle sahibine iade edilmesi gerekmektedir. Ancak mal üzerinde yapılan değişiklik o malın değerinin düşmesine yol açmış ise, zarar tazmin edilir.

3.2 İtlaf

Başkasının malının telef edilmesi halinde, itlaftan söz edilebilir. Mezkur mal gerek menkul ve gerekse gayr-ı menkul olabilir.³⁸ İtlaf Mecelle’de doğrudan zarar vermeyi ifade eden ‘mübaşereten itlaf’ ve dolaylı yoldan zarar vermeyi ifade eden ‘tesebbüben itlaf’ adı altında, iki ayrı başlık altında incelenmektedir. Her iki itlaf türü için farklı kurallar belirlenmiştir.³⁹

3.2.1 Mübaşereten itlaf

Mübaşereten itlaf doğrudan bir şeyin telef edilmesini ifade etmektedir. Bu durumda zararı veren kişinin niyeti veya ihmali önem ifade etmemektedir. Mecelle’nin 92. maddesinin ifadesiyle, “Mübaşir, müteammid olmasa da zamin olur”. Dolayısıyla bu bağlamda sadece fiilin meydana getirdiği sonuca bakılmakta ve haksız fiil ile zarar arasındaki bağlantının bulunması yeterli görülmektedir.⁴⁰ Görüldüğü üzere, burada kusur sorumluluğu değil, sebep sorumluluğu belirleyicidir.⁴¹ Mecelle’nin farklı maddelerinde sebep sorumluluğu düşüncesi belirgin bir şekilde görülmektedir. Mesela Mecelle’nin 915. maddesinde başkasının elbisesine zarar veren kimsenin, zararı tazmin etmesi gerektiği belirlenmiştir. Aynı şekilde 913. madde gereğince, ayağı kayarak başkasının malını telef eden kişiye tazmin sorumluluğu yüklenmiştir. Ayrıca kendi malı olduğunu zannederek bir mala zarar veren kimse, 914. madde’ye göre zararı tazmin etmelidir. Öte yandan bir çocuğun başkasına zarar vermesi durumunda, oluşan zarar çocuk tarafından tazmin edilmelidir. Burada verilen örnekler, mübaşereten itlafta kusur ve velinin sorumluluğu gibi unsurların dikkate alınmadığını göstermektedir.⁴² Bütün bunlarla birlikte bu meselede bir konuda istisnanın söz konusu olduğu görülmektedir. Eğer yangında yetkili

³⁸ O. Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1997, 249.

³⁹ Mecelle’nin 887. ve 888. maddeleri.

⁴⁰ Mecelle’nin 92., 887. ve 912. maddeleri, O. Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1997, 249; S.S. Onar, ‘The Majalla’, *Law in the Middle East* içinde (editörler: M. Khadduri & H.J. Liesbesny), Washington 1955, 304; H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, III, İstanbul 2010, 201-202.

⁴¹ Hamza Aktan, ‘Daman’, *DİA*, IX, Ankara 1993, 452.

⁴² S.S. Onar, ‘The Majalla’, *Law in the Middle East* içinde (editörler: M. Khadduri & H.J. Liesbesny), Washington 1955, 304.

merciinin kararıyla bir ev yıkılırsa, yıkılan evin sahibi 919. maddenin doğrultusunda tazminat hakkına sahip değildir. Nitekim Mecelle'nin 21. maddesinde, "Cevaz-ı şer'i damana münafi olur" kaidesiyle yetkili merciin izni ile işlenen fiilin yol açtığı zararın tazminat gerektirmediğini bildirmektedir.⁴³

3.2.2 Tesebbüben itlaf

Tesebbüben itlaf, dolaylı yoldan zarar vermeyi ifade eder. Mecelle'nin 888. maddesinde tesebbüben itlaf şu örnekle izah edilmiştir: "Nitekim bir muallak kandilin ipini kesmek kandilin yere düşüp de kırılmasına sebab-i mufdi olmakla ipi kesen kimse mübaşeretten ipi telef etmiş ve tesebbüben kandili kırmış olur".

Mübaşeretten itlaf'tan farklı olarak tesebbüben itlafın oluşması için fail, 93.⁴⁴ ve 924. maddelerin gereğince kasıtlı; yani sonuca ulaşmayı bilerek hedeflemiş olmalıdır. Bu bağlamda 923. madde'deki verilen örnekler konuyu daha da anlaşılır kılmaktadır: kişinin kasıtlı olarak bir hayvanı ürkütmesi hayvanın düşmesine ve bu fiilden dolayı zarara uğramasına yol açarsa, fail zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Tesebbüben itlaf söz konusu olduğu zaman, failin kusuru da tazmin sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Mesela Mecelle'nin 926. maddesine göre yükünü düşüren hammal, verdiği zarardan dolayı sorumlu tutulmaktadır. Aynı şekilde yoldan geçen kişinin elbisesini yakılmasına sebebiyet veren demirci de zarardan dolayı sorumludur. Bu her iki örnekte, zararın meydana gelmemesi için gereken tedbir alınmadığı için failer sorumlu tutulmaktadır.⁴⁵

3.2.3 Mecelle'de kusursuz sorumluluk

Her ne kadar klasik İslam hukuk doktrininde velinin sorumluluğu ve işverenin sorumluluğu gibi kusursuz sorumluluklar kabul edilmiş olsa, Mecelle'de yalnızca hayvanın ve eşyanın meydana getirdiği zarar üzerinde durulmuştur.⁴⁶ Mecelle'nin 928. ve 929. maddelerine göre bir hayvanın veya bir eşyanın meydana getirdiği zarar sahibine tazmin sorumluluğu yüklemektedir. Ancak burada eşyanın veya hayvanın sahibi, zarar gören tarafından ikaz edilmiş olmalıdır. Aksi takdirde sorumluluk zarar görene aittir.

⁴³ Hamza Aktan, 'Daman', *DİA*, IX, Ankara 1993, 452.

⁴⁴ Mütesebbib müteammid olmadıkça zamin olmaz.

⁴⁵ H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, III, İstanbul 2010, 206.

⁴⁶ H. Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*, III, İstanbul 2010, 211-214; bu konuya yer veren klasik kaynaklar için bkz. H. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, II, İstanbul 2013, 480-492.

4. Code Civil'de haksız fiil

4.1 Haksız fiilin Avrupa hukuk tarihindeki serencamı

Code Civil'deki haksız fiil bahsine geçmeden önce, haksız fiilin Avrupa'daki serencamı üzerinde kısaca durmak önem arz etmektedir. Günümüzdeki haksız fiil denilince, farklı haksız fiil nevelerini içine alan tek bir genel hükmün varlığı akla gelmektedir. Ancak Roma hukukunda bütün haksız fiiller bir bütün olarak değil, her haksız fiil için ayrı ayrı kurallar belirlenmiştir. Bununla birlikte o dönemde mesuliyet, gerek ceza ve gerekse tazminat unsurları içinde barındırmaktaydı. Nitekim bu sebepten dolayı ceza ve tazminat davaları, aynı hakim tarafından ele alınmaktaydı.⁴⁷ Şimdi günümüzdeki haksız fiil düşüncesine önemli katkılar yapmış olan Thomas van Aquinas ve Hugo Grotius'un bu konudaki düşünceleri üzerinde durulacaktır.

4.1.1 Thomas van Aquinas'ın 'restitutio' düşüncesi

XIII. yüzyılda bir teolog olan Thomas van Aquinas (ö. 1274), Sint Augustine'e atfedilen (ö. 430) bir sözden hareket ederek iade anlamına gelen 'restitutio' düşüncesine geliştirmiştir. Sint Augustine, hırsızlık yapan kişinin, çalınan⁴⁸ şeyi iade etmemesi durumunda işlediği günahın arınamayacağını belirtmiştir.⁴⁹ Sint Augustine'e göre bu suçu işleyen kişi, bir yandan pişmanlık duymalıdır ve diğer yandan alınan şeyi iade etmek zorundadır.⁵⁰

Sint Augustine'nin mezkur düşüncesinden yola çıkan Thomas van Aquinas, bir şeyin haksız yere alındığı zaman, eşitsizliğin meydana geleceğini ve bunun giderilmesi için o şeyin sahibine iade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte alınan şeyin iade edilmesi mümkün değilse, o şeyin değerini para veya başka bir yolla tazmin edilmesi gerekmektedir.⁵¹

Thomas van Aquinas meseleye hukuki açıdan değil, ahlak perspektifinden

⁴⁷ J.H. Dondorp, *Schuld en boete. Enige grepen uit de geschiedenis van de onrechtmatige daad*, Amsterdam 1998, 6, 23.

⁴⁸ Hıristiyan teologlar hırsızlığın kapsamını çok geniş tutmuşlardır. Buna göre cinayet, yaralama ve başkasının malını telef etme gibi fiillerin tamamı, bir şeyin alınması veya eksilmesine yol açmasından dolayı mezkur suç içinde mütalaa edilmiştir. Bkz. E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 61.

⁴⁹ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 61.

⁵⁰ J.H. Dondorp, *Schuld en boete. Enige grepen uit de geschiedenis van de onrechtmatige daad*, Amsterdam 1998, 48.

⁵¹ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 61-62.

yaklaşmıştır. Zira Thomas kişinin işlediği günahattan arınmasına önem vermektedir. Burada belirtilen ahlaki yükümlülük, daha sonra Kilise hukukçuları tarafından XIII. yüzyılın sonlarında hukuki bir yükümlülüğe dönüştürülmüştür. XIV. yüzyıla gelindiğinde fail işlediği suçtan dolayı mahkemeler tarafından cezalandırılması ve meydana getirdiği zarar sebebiyle mağdurun malını iade etmesi veyahut oluşan zararı tazmin etmesi Kilise hukukunca kabul edilmiştir. Kilise hukukçularının ceza ve tazminat arasında kesin bir ayırım yapması, o sırada Avrupa için yeni bir gelişmeydi.⁵²

4.1.2 Hugo Grotius'un günümüz haksız fiil düşüncesine katkıları

Thomas van Aquinas'ın yukarıda belirtilen düşüncesi, XVII. yüzyılda Hugo Grotius (ö. 1645) tarafından bir adım ileriye götürülmüştür. Haksız fiil Hugo Grotius tarafından 'maleficium' olarak nitelendirilmiştir. Grotius'a göre insanın yapması gereken şeyi yapmamasına sebep olan her kusurlu fiil veya ihmâl, maleficium'ın kapsamı dahilindedir.⁵³ Hugo Grotius'a göre 'maleficium' iki netice meydana getirmektedir: (i) devlet tarafından verilen ceza ve (ii) mağdurun zararının tazmin edilmesi.⁵⁴ Grotius'a göre kişi kasten veya ihmalden dolayı oluşan haksız fiilin neticesinden sorumlu tutulmaktadır. Bununla birlikte ihmâl ve tedbirsizlik sonucunda ortaya çıkan bir fiil meşru olabilir, ancak fail zararın oluşmasını öngöremediği veya bunun için gerekli tedbirleri almadığından dolayı, zararın tazmini ile sorumlu tutulmaktadır.⁵⁵

Öte yandan Hugo Grotius, Thomas'ın iade düşüncesini doğal hukukunun ilkeleri arasında yer vermesinden dolayı, mezkur düşünce daha sonraki dönemde doğal hukuk düşünürleri tarafından büyük ilgi görmüştür. Grotius'tan daha sonraki dönemde yaşamış olan Jean Domat (ö. 1696) ve Robert-Joseph Pothier (ö. 1772) adlı Fransız hukukçular, kişiyi meydana getirdiği her fiilden sorumlu tutmuşlardır. Mezkur hukukçular zarar veren fiilleri ikiye ayırmışlardır: (i) kasıtlı olarak işlenen fiiller 'délit' olarak nitelenirken, (ii) ihmâl ve tedbirsizlikten kaynaklanan fiiller ise 'quasi-délit' olarak nitelendirilmiştir. 'Délit'

⁵² E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 62; Roma ve Ortaçağ hukukçuları tazminatı mağdurun uğradığı zararın tazmininden ziyade, verilen cezanın bir kısmı olarak değerlendirilmiyorlardı. Bkz. J.H. Dondorp, *Schuld en boete. Enige grepen uit de geschiedenis van de onrechtmatige daad*, Amsterdam 1998, 48-49.

⁵³ E.J.H. Schrage, *Van delict tot onrechtmatige daad*, Nijmegen 1998, 38.

⁵⁴ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 86.

⁵⁵ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 131.

sonucunda, faile ceza verilir ve fail meydana gelen zararın tazmini ile sorumlu tutulur. Buna karşılık ‘quasi-délit’ yalnız tazmin sorumluluğunu doğurmaktadır. Code Civil’in haksız fiil bahsini hazırlayanlar, Domat ve Pothier’in burada belirtilen düşüncelerinden etkilenmişlerdir.⁵⁶

4.2 Code Civil’deki kanun maddeleri

Tazminat hukukunun Code Civil’da kanunlaştırılması, bazı yenilikleri beraberinde getirmiştir. Zira bu kanun kitabında cezai ve medeni mesuliyet tamamen birbirinden ayrılmıştır. Bunun yanında Code Civil’da her haksız fiili içinde barındıracak şekilde, bir genel hüküm kaleme alınmıştır.⁵⁷

Code Civil’da haksız fiiler bahsi ile ilgili kanun metinleri, Mecelle’de olduğu gibi ayrı bir kitap içinde bulmak mümkün değildir. Code Civil’in üçüncü kitabının dördüncü kısmına, akit dışı sorumluluk başlığı verilmiştir. Dördüncü kısmın birinci bölümünün ikinci kısmında, haksız fiilere dair beş kanun maddesi bulmak mümkündür.⁵⁸ Bunlardan 1382. ve 1383. maddeler, haksız fiilin teşekkülüne dair kuralları belirlemektedir. Diğer yandan 1384-1386. maddelerde kusursuz sorumluluk hakkında kuralları görmek mümkündür.

Code Civil’in 1382. maddesine göre “başkasına zarar veren her insan fiili, hangi nitelikte olursa olsun, bu zararın oluşmasına kusurlu olarak sebep olan şahıs, zararın tazmini ile mecbur kılmaktadır”.⁵⁹ Mezkur kanun maddesinde, fiilin bizzat yapılması kastedilmektedir. Bunun yanında 1383. madde’ye göre “kişi sadece kendi fiilinden meydana gelen zarardan değil, ihmal veya tedbirsizlikten kaynaklanan zarardan da sorumludur”.⁶⁰

Fiilin bizzat yapılmasından ve tedbirsizlikten doğan mesuliyet ‘faute’ üzerine dayandırılmaktadır. Aynı durum kusursuz sorumluluktan - işverenin mesuliyeti gibi - doğan mesuliyet içinde geçerlidir.⁶¹ ‘Faute’ kavramı gerek fiilin haksızlığını ve gerekse sorumluluğu içinde barındırmaktadır. Kişinin bilinçli olarak

⁵⁶ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 132; E.J.H. Schrage, *Van delict tot onrechtmatige daad*, Nijmegen 1998, 41.

⁵⁷ E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 131-133.

⁵⁸ J. Simon & P. de Beus, *Burgerlijk Wetboek*, Brussel 1960, 15-28, 460-471.

⁵⁹ Metnin tercümesi Hollandaca’dan yapılmıştır. Bkz. E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 132.

⁶⁰ Metnin tercümesi Hollandaca’dan yapılmıştır. Bkz. E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 132.

⁶¹ J.H. Dondorp, *Schuld en boete. Enige grepen uit de geschiedenis van de onrechtmatige daad*, Amsterdam 1998, 85-86; E.J.M.F.C. Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, Apeldoorn/Antwerpen 2012, 132-133.

yapmaması gereken şeyi yapması veyahut yapması gereken şeyi yapmaması gibi durumlarda, 'faute'dan' bahsedilir.⁶²

Code Civil'da kusursuz sorumluluk ile alakalı kanun maddelerini de bulmak mümkündür. Mezkur kanun kitabının 1384. maddesine göre işveren, işçisinin meydana getirdiği zarardan sorumludur. İşverenin sorumluluğu kusura dayandırılmaktadır, çünkü işverenin işçi seçiminde doğru tercih yapmadığı kabul edilmektedir.⁶³ Aynı durum eşyanın ve hayvanın meydana getirdiği zarar içinde geçerlidir. Code Civil'in 1385. maddesi doğrultusunda, hayvanın meydana getirdiği zarardan hayvanın sahibi sorumlu tutulmaktadır. Bu bağlamda hayvan sahibinin gözetimi altında olup olmaması, kaybolmuş veya kaçmış olması önem ifade etmemektedir. Öte yandan 1386. madde'ye göre bir binanın çökmesiyle meydana gelen zarardan binanın sahibi sorumlu tutulmaktadır. Ancak burada, binanın bakımında yapılan ihmal veya binadaki noksanlık binanın çökmesine sebep olmalıdır.

5. Mukayese

Burada iki kanun kitabındaki haksız fiil arasında farklılıklar ve benzerlikler üzerinde durulacaktır. Öncelikle iki kanun kitabının konuyu ele alışında belirgin bir fark görülmektedir. Mecelle'de klasik İslam hukuk doktrinine bağlı kalarak; yani meseleci (kazuistik) metoda göre maddeler hazırlanmıştır. Buna mukabil Code Civil'de bütün haksız fiilleri içinde barındıracak şekilde genel bir hüküm belirlenmiştir. Bu çerçevede Mecelle'de, Code Civil'in örnek alınmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Mecelle'de Code Civil'a nazaran, haksız fiiller hakkında – sadece gasb ve itlaftan bahsedilmesine rağmen – çok daha fazla kanun maddesi kaleme alınmıştır. Ancak Mecelle'de meseleci metodun kullanılmasından dolayı böyle bir durumun ortaya çıktığını söylemekte yarar vardır. Zira Code Civil'da mücerred metod takip edilmesinden dolayı, farklı haksız fiil türleri az sayıdaki kanun maddesinde ele alınabilmiştir.

Bu makalenin ikinci bölümünde İslam hukukunda haksız fiillerin ukubat ve muamelet bölümlerinde ele alındığı üzerinde durulmuştu. Mecelle'de ise, klasik fıkıh kitaplarında ukubat bölümünde ele alınan haksız fiillerden bahsedilmediği görülmektedir. Ukubat bölümünde ele alınan şahsa yönelik haksız fiillerin gerek cezai mesuliyet ve gerekse medeni mesuliyet meydana getirdiği yukarıda belirtilmişti. Ancak klasik fıkıh kitaplarında, diyet, erş ve hükümet-i

⁶² J.H. Dondorp, *Schuld en boete. Enige grepen uit de geschiedenis van de onrechtmatige daad*, Amsterdam 1998, 86; E.J.H. Schrage, *Van delict tot onrechtmatige daad*, Nijmegen 1998, 54.

⁶³ J.H. Dondorp, *Schuld en boete. Enige grepen uit de geschiedenis van de onrechtmatige daad*, Amsterdam 1998, 99.

adl gibi mali bedeller fıkıhın ukubat bölümü içerisinde ele alınmıştır.⁶⁴ Halbuki günümüz hukuk sistemlerinde ceza ve tazminat arasında kesin bir ayırım yapılmakta ve tazminat ile alakalı hükümler özel hukuk alanında ele alınmaktadır. Mecelle'yi hazırlayan komisyonun burada belirtilen tazminat nevelerini Mecelle'de yer vermemesi, Mecelle'nin klasik fıkıh kitaplarına bağlı kalınarak hazırlandığını göstermektedir.

İtlaflın oluşmasına gelince, mezkur haksız fiilin oluşmasına dair iki kanun kitabı arasında büyük farklılıklar vardır. Zira Mecelle'de mübaşeretle itlaflın oluşması için, fiil ve zarar arasındaki illiyet bağının tespit edilmesi yeterli görülmektedir; yani failin kusuru dikkate alınmamaktadır. Bu konuda sadece yetkili merciinin kararı ile zarar verilmesi istisnai durum olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık Code Civil'da itlaf⁶⁵ ancak 'faute' – kusur ve hata – söz konusu olduğu zaman teşekkül edebilmektedir. Ayrıca Mecelle'de mübaşeretle itlaf yalnız bir fiilin bizzat işlenmesi sonucunda teşekkül edebilirken, Code Civil'da tedbirsizlikten dolayı da zarar verene sorumluluk yüklenebilmektedir.

Tesebbüben itlaflın teşekkül şartları, Code Civil'daki kanun maddeleriyle benzerlik taşımaktadır. Zira tesebbüben itlaflın oluşması için failde kusur aranmaktadır. Ayrıca tesebbüben itlaf tedbirsizlik durumunda da oluşabilir. Ancak bizce bu benzerlik Code Civil'in bir etkisi olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaz. Çünkü Mecelle'de tesebbüben itlaf hakkındaki kanun maddeleri, klasik fıkıh kitaplarından derlenmiştir.

Öte yandan Mecelle'de kusursuz sorumluluk çerçevesinde, sadece hayvanların ve eşyanın verdiği zararın sorumluluğu üzerinde durulmaktadır. Buna karşılık Code Civil'da velinin ve işverenin sorumluluğundan da bahsedilmektedir. Ayrıca kusursuz sorumluluğun oluşması şartlarının da farklı olduğu görülmektedir. Code Civil'da haksız fiil kusur üzerine bina edildiği için, prensipte hayvanın sahibi oluşan zarardan sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Buna karşılık Mecelle'de hayvanın sahibinin önceden uyarılması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Mecelle, zarara uğrayan kişinin zararın oluşma ihtimalini aktif olarak araştırmasını beklemektedir.

Sonuç

Code Civil'in haksız fiiller bağlamında Mecelle'ye etkisinin olmadığı söylenebilir. Zira Mecelle'de 'haksız fiil' başlığı altında kanun metinleri hazırlamak

⁶⁴ M.A. Aydın, 'Haksız fiil', *DİA*, XV, Ankara 1997, 210.

⁶⁵ Code Civil'daki itlaflın farklı haksız fiilleri içinde barındıran genel hükmün kapsamı içinde olduğu unutulmamalıdır.

yerine, 'Kitab-ül Gasb vel-İtlaf' adlı başlığın altında klasik fıkıh kitaplarında ele alınan iki haksız fiil türüne dair hükümler meseleci (kazuistik) metoda göre kanunlaştırılmıştır. Dolayısıyla haksız fiilin Avrupa hukuk tarihindeki serencamının neticesinde haksız fiillerin genel hüküm altında ele alınması ve bu bağlamda ceza ile tazminat arasında kesin ayırım yapılmasının Mecelle üzerinde etkisi olmamıştır. Çünkü Mecelle'de Code Civil'in 1382. maddesine benzer genel hüküm hazırlanmamıştır ve bu sebepten dolayı Mecelle'de her haksız fiilin oluşabilmesi için ayrı şartlar belirlenmiştir. Bununla birlikte Mecelle'de şahsa yönelik olan haksız fiiller neticesinde meydana gelen tazminat nevelerinden bahsedilmemesi, Mecelle'nin Code Civil'in etkisinde kalmadığını göstermektedir. Ancak bu durum – Roma hukukunda olduğu gibi – İslam hukukunda tazminatın faile verilen cezanın bir parçası olarak değerlendirilmesinden değil, İslam hukukunun, sistem olarak kamu-özel hukuk kollarına ayrılmadığından kaynaklandığı söylenebilir.⁶⁶ Nitekim diyet ve erş gibi günümüzde özel hukuk bağlamında ele alınan tazminat nevelerinin, ukubat bölümünde ele alınması bunu göstermektedir. Son olarak; Avrupa hukuk sistemlerinden asırlar önce mağdurun, uğradığı zararın giderilmesi için tazminata hak sahibi olduğunun İslam hukukunca kabul görmesi, İslam'ın bu bağlamda evrensel hukuk düşüncesine yaptığı katkının ayrı bir çalışmada ele alınabileceğini belirtmek istiyorum.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Hamza, "Daman", **DİA**, Ankara 1993, Diyanet Vakfı Yayınları.
- ANDERSON, J. N. Dalrymple, **Law Reform in the Muslim World**, London 1976, The Athlone Press.
- AYDIN, M. Akif, "Borç", **DİA**, Ankara 1992, Diyanet Vakfı Yayınları.
-, M. Akif, "İslam Hukukunda Gasp", *İslam Tetkikleri Dergisi*, IX, 1995.
-, M. Akif, "Haksız Fiil", **DİA**, Ankara 1997, Diyanet Vakfı Yayınları.
-, M. Akif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", **DİA**, Ankara 1997, Diyanet Vakfı Yayınları.
-, M. Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 2014, BETA Yayınları.
- BAHÇEKAPILI, Nedim, *İslam Hukukuna Giriş*, Rotterdam 2014, IUE Yayınları.

⁶⁶ Geniş bilgi için H. Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, İstanbul 2013, 37-47.

- BARDAKOĞLU, Ali, "Diyet", **DİA**, Ankara 1994, Diyanet Vakfı Yayınları.
- BROERS, E.J.M.F.C., **Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht. Een inleiding**, Apeldoorn/Antwerpen 2012, Maklu.
- COULSON, N. James, **A history of Islamic law**, Edinburgh 1964, Edinburg University Press.
- DAĞCI, Şamil, "Hükümet-i adl", **DİA**, Ankara 1998, Diyanet Vakfı Yayınları.
- DONDORP, J.H., **Schuld en Boete. Enige grepen uit de geschiedenis van de onrechtmatige daad**, Amsterdam 1998, VU University Press.
- KARAMAN, Hayrettin, **Anahatlarıyla İslâm Hukuku**, I-III, İstanbul 2010, Ensar Neşriyat.
-, Hayrettin, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I-III, İstanbul 2013, İz Yayıncılık.
- KAŞIKCI, Osman, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle**, İstanbul 1997, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- LIEBESNY, Herbert J., **The Law of the Near and Middle East. Readings, Cases, and Materials**, Albany 1975, SUNY Press.
- MALLAT, Chibli, **Introduction to Middle Eastern Law**, Oxford 2007, Oxford University Press.
- MARDİN, Ebül'ula, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, Ankara 1996, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ONAR, S. Sami, "The Majalla", **Law in the Middle East** içinde, (editörler: M. Khadduri & H.J. Liebesny), Washington 1955, The Middle East Institute.
- ÖZYÜRÜK, Mukbil, **Hukuka Giriş**, Ankara 1959, Ege Matbaası.
- PAÇACI, İbrahim, "Diyet bir ceza mıdır?", **Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi**, sy. 1 (2014).
- PEARL, David, **A textbook on Muslim Law**, London 1979, Croom Helm London.
- REEHUIS, Wim H.M., **Zwaartepunten van het vermogensrecht**, Deventer 2010, Kluwer.
- ŞAFAK, Ali, "Erş", **DİA**, Ankara 1995, Diyanet Vakfı Yayınları.
- SCHACHT, Joseph, **An introduction to Islamic Law**, Oxford 1982. Oxford University Press.

SCHRAGE, E.J.H., **Van delict tot onrechtmatige daad**, Nijmegen 1998, Ars Aequi Libri.

SIMON & DE BEUS, J. & P., **Burgerlijk Wetboek Code Napoléon: officiële Nederlandse vertaling naast de Franse tekst, met aantekeningen ontleend aan de rechtsleer en de rechtspraak en Frans-Nederlandse lijst van rechtstermen**, Brussel 1960, E. Bruylant.

ZUBAIDA, Sami, **Law and Power in the Islamic World**, London 2003, I.B. Tauris.